

Поліграф як нетрадиційний засіб отримання криміналістичної інформації

У процесі розкриття і розслідування злочинів поряд із традиційними, можуть використовуватись і нетрадиційні криміналістичні засоби. Деякі з них, що в Україні вважаються нетрадиційними криміналістичними засобами, в багатьох країнах давно є джерелами доказів.

Психофізіологічний стан особи, підозрюваної, обвинуваченої в скоєнні злочину, завжди цікавив слідчих, дізнавачів, оперативних працівників. Ще в 1912 році А.Вейнгард стверджував: „Страх, тремтіння, блукаючий погляд, вимушений сміх – все це свідчить про усвідомлення своєї вини”. Але в перших радянських криміналістичних роботах сформувалося негативне і скептичне відношення до доказової цінності психофізіологічних реакцій підозрюваного або обвинуваченого і в цілому до засобів діагностики.

Чомусь прилад, пов'язаний з випробуванням за допомогою системи контактних датчиків, ми назвали „детекція брехні”, тоді коли в більшості країн його називають „поліграф”, „лай-детектор”, „реакторграф”. Очевидно, різниця у назвах витікає із суб'єктивного розуміння дослідниками змісту, можливостей цієї методики та результатів використання в розкритті і розслідуванні злочинів [3, с.2].

Перший поліграф, який можна вважати прообразом сучасних, сконструйований у 1921 році американцем А.Ларсоном, студентом Медичного університету. А.Ларсон поєднував навчання і роботу в поліції і відчував потребу в триманні інформації шляхом застосування відповідних приладів (його прилад фіксував дві функції – дихання і тиск крові).

Позиції вчених і практиків відносно застосування поліграфа, оцінки його результатів, правових та моральних аспектів розділилися. Більшість учених-процесуалістів – проти застосування поліграфа, а вчені-криміналісти по-різному оцінювали можливості поліграфа, методику застосування та використання отриманої інформації, але підтримували дану ідею.

По суті, в приватному порядку в напівлегальних умовах учені Гуляев П.І., Биховський І.Є., Андреев Г.Г. та Любарський М.Г. експериментальним шляхом підтвердили плідність ідеї поліграфа [8, с.45].

Сьогодні поліграф являє собою багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації кількох (від 4 до 16) фізіологічних процесів, пов'язаних із виникненням емоцій. Поліграф є комплексом точних медичних приладів, які безперервно та синхронно фіксують динаміку цілої низки реакцій допитуваного: тиску крові, частоти пульсу, глибини та частоти дихання, шкірно-гальванічної реакції, ступеня м'язового напруження, біотоків мозку та ін. Прилади цього виду широко використовуються в клінічній медицині (особливо з реанімаційною метою), в медико-біологічних і психологічних дослідженнях, у прикладній психофізіології, одним із розділів якої є поліграф.

Протягом багаторічної зарубіжної практики був вироблений порядок проведення тестування на поліграфі при його використанні у кримінально-процесуальному доказуванні. В.А.Образцов вважає, що випробовування на поліграфі складається з трьох етапів:

- 1) обов'язкова передтестова бесіда;
- 2) безпосереднє тестування за допомогою поліграфа;
- 3) післятестова бесіда (або допит) [9, с.44].

У процесі передтестової бесіди особу, щодо якої проводиться тестування, ознайомлюють з її правами в ході майбутньої перевірки (випробовування на поліграфі). Особі необхідно роз'яснити, що таке випробовування проводиться виключно за її добровільною згодою, а відмова від тестування не потягне за собою будь-яких шкідливих для неї наслідків. Після цього особу необхідно в загальному ознайомити з процедурою майбутнього тестування та запевнити в тому, що перевірка буде проводитися професійно і що будь-яка неправда буде очевидною для оператора. Це сприяє зняттю напруги з добропорядних громадян і посиленню її в осіб, які мають намір дати неправдиві показання.

Після завершення передтестової бесіди проводиться безпосереднє тестування за допомогою поліграфа, яке триває від однієї до кількох годин. В особливо складних випадках воно може

розтягуватися на два-три дні. Його тривалість залежить, у першу чергу, від кількості задач, що мають бути вирішені під час тестування, а також психофізіологічних особливостей особи, яка допитується. У ході перевірки оператор спокійним голосом чітко ставить опитуваному питання, сформульовані таким чином, щоб на них потрібно було давати однозначні відповіді („так” або „ні”). Між поставленими питаннями робиться пауза протягом десяти-п’ятнадцяти секунд, необхідна для того, щоб в опитуваного зникли реакції, викликані попереднім питанням, та відновився рівень психофізіологічної активності. Питання ставляться перед особою групами у визначеній послідовності. Р.С.Белкін вважав, що всі питання, які ставляться перед опитуваним, доцільно поділити на три групи:

- 1) релевантні (критичні), що відносяться безпосередньо до обставин злочину, які встановлюються;
- 2) іррелевантні (нейтральні), що не відносяться до справи і ставляться з метою зменшити емоційну напруженість, відобразити ступінь і форму протікаючої реакції на критичні питання;
- 3) контрольні, що не відносяться до злочину, який розслідується, але містять у певній мірі „обвинувальний” зміст.

Питання під час тестування ставляться з тією умовою, щоб кожне з них під час опитування повторювалося не менше двох разів. У відповідь на питання в опитуваного виникають різні реакції, що фіксуються за допомогою поліграфа. Поява в особи яскраво вираженої реакції на те чи інше питання свідчить про його особливу значимість для опитуваного в силу певних суб’єктивних причин. На основі стійкості та вираженості реакцій оператор робить висновок про суб’єктивну значимість для особи цих питань в умовах тестування, що проводиться відносно неї. За допомогою встановлення ситуаційної значимості для опитуваного того чи іншого питання оператор робить висновок про можливість приховування особою певної інформації.

Викладене показує, що поліграф – це реєстратор фізіологічних реакцій людини, але аж ніяк не „детектор брехні”. Тим не менше, поліграф є інструментом, який дозволяє виявити брехню як

усвідомлений продукт мовної діяльності, що має за мету ввести в оману співрозмовника.

По завершенні тестування на поліграфі проводиться післятестова бесіда (або допит). Вона вважається обов'язковою та проводиться з метою уточнення питань, що виникли під час перевірки на поліграфі, а також підтвердження висновків оператора про значимість для опитуваного тих чи інших питань тощо.

Після закінчення проведення усіх дій на вищевказаних етапах випробовування відбувається обробка та аналіз результатів тестів.

Крім того, сучасний рівень розвитку науки і техніки відкриває широкі перспективи для удосконалення поліграфа. Зокрема, це пов'язане з можливістю принципово змінити техніку одержання інформації, використовуючи метод безконтактних датчиків, тобто таких датчиків, дія яких випробовуваним не відчувається або навіть сам факт існування яких для нього залишається невідомим. У буквальному розумінні ці пристрої не є безконтактними, оскільки в їх основі лежить саме контакт із тілом випробовуваного, хоч і прихований. У психофізіологічних експериментах розрізняють три групи таких датчиків:

1) датчики, вмонтовані в предмети одягу або такі предмети, як годинник, компас тощо;

2) датчики, вмонтовані в предмети праці (мобільний телефон, ручку, олівець, рукоятку управління механізмом чи апаратом);

3) датчики, вмонтовані в елементи побутового обслуговування (крісло, ліжка та ін.). Такі датчики у наш час з успіхом використовуються для контролю за станом космонавтів під час польоту, при вивченні реакцій випробовуваних у процесі їх професійного відбору тощо.

Р.С.Белкін вважав, що як і в інших випадках вирішення питання про застосування у кримінальному процесі тієї чи іншої технічної новинки проблема поліграфа має технічний, тактичний, етичний та процесуальний аспекти. Технічний аспект полягає у можливості одержання об'єктивної, детальної та точної інформації за допомогою поліграфа (причому при необхідності – прихованим способом); при цьому така можливість не повинна викликати сумніву. Тактичний аспект полягає у відповіді на питання, чи

можливо за допомогою поліграфа одержати інформацію, що однозначно тлумачиться, про причини емоційних реакцій випробовуваного. Етичний аспект передбачає необхідність відповіді на питання про моральність застосування поліграфа з метою боротьби зі злочинністю; при цьому нормативне врегулювання застосування поліграфа повинно виключити помилки та порушення закону або, принаймні, звести їх до мінімуму, який є неминучим при використанні будь-якого технічного засобу. Кримінально-процесуальний аспект полягає у розробці процесуального порядку випробовування на поліграфі, що потребує попереднього накопичення значного емпіричного матеріалу в оперативно-розшуковій діяльності [7, с.146].

Література

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958. – С. 674.
2. Строгович М.С. Учение о материальной истине в уголовном процессе. – М., 1947. – С. 114, 115.
3. Ларин А. Правда о „детекторе лжи” // Известия, № 318 от 14 ноября 1989 г.
4. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. – М., 1996. – С. 148.
5. Гуляев П.И., Быковский И.Е. Исследование эмоционального состояния человека в процессе производства следственного действия // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1972. – Вып. 9. – С. 107, 108.
6. Носенко Э.Л., Карпов О.Н., Чугай А.А. Электронные речевые анализаторы и возможности их практического применения // Психологический журнал. – 1981. Т. 2, № 6. – С. 104-106.
7. Проблемы судебной этики. – М., 1974. – С. 146, 147.
8. Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений: Тез. науч.-практ. семинара Всерос. НИИ МВД РФ. – М, 1994.
9. Комиссаров В.И. Использование полиграфа в борьбе с преступностью // Законность, 1995, № 11. – С. 43-47.